

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА У РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PECULIARITIES OF THE USE OF WORKS OF DECORATIVE AND APPLIED ART IN WORK WITH PRESCHOOLERS

Анотація. У статті висвітлено психолого-педагогічні аспекти проблеми художньо-естетичного виховання дошкільників засобами декоративно-ужиткового мистецтва. Визначено роль і місце художньо-естетичного виховання у практиці сучасного дошкільного закладу. Розкрито особливості художньо-естетичного виховання як обов'язкового елемента формування гармонійної особистості. Розглянуто специфіку проведення занять з декоративно-ужиткового мистецтва у різних вікових групах. Представлено різні форми роботи, які є доцільними в процесі предметно-перетворювальної діяльності.

Abstract. In the article the pedagogical aspects of artistic and aesthetic education of preschool children by means of arts and crafts. The role and place of artistic and aesthetic education in the practice of modern pre-school. The features artistic and aesthetic education as a mandatory element forming a harmonious personality. The specificity of art classes in different age groups. Various forms of work that are appropriate in the education of children arts and crafts.

Ключові слова: декоративно-ужиткове мистецтво, дошкільник, мистецтво, сприймання.

Key words: arts and crafts, preschooler, art, perception

Постановка проблеми. Вагоме значення в житті людства має мистецтво. Воно виконує різноманітні функції в суспільстві: естетичну, пізнавальну, виховну, комунікативну тощо. Твір мистецтва – це і засіб своєрідного пізнання, осмислення дійсності, вираження ставлення митця до неї, результат духовних пошуків автора, прикраса побуту, джерело насолоди тощо.

В змісті Базового компонента визначена сфера життєдіяльності «Культура», яка має змістовну лінію «Світ мистецтва». Саме в цьому розділі містяться програмні матеріали, які спрямовані на розвиток у дитини естетичного ставлення до світу через ознайомлення з творами як просторових, так і тимчасових видів мистецтва (образотворчого, музичного, театрального, літературного). Кожен з них є важливим для становлення особистості дошкільника, його художньо – естетичного розвитку, виховання основ смаку. Головне завдання, яке вирішує вихователь під час ознайомлення дітей з мистецтвом України – розвинути у дитини сприйнятливість як базову особистісну якість, прищепити здатність приймати, передавати, трансформувати, тобто бути споживачем і творцем культури. А тому послідовність освітньої роботи по ознайомленню дошкільників з мистецтвом має такий вигляд: виховання емоційно – чуттєвої сфери; засвоєння елементарної інформації; оволодіння уміннями та навичками (технічними прийомами, засобами художньої виразності кожного виду мистецтва); творча самореалізація дитини (образотворення у різних видах художньої діяльності, через різноманітні техніки, в роботі з різним матеріалом).

Аналіз наукових досліджень. Закономірно, що з давніх часів виникав інтерес до питання про характер та основи художнього сприймання. Перші гіпотези про природу сприймання виникли ще за античності. Значний внесок у розвиток наукових уявлень про сприйняття зробили філософи, фізики, фізіологи, художники, дослідники мистецтва, естети, літературознавці. Стійкий інтерес до проблеми художнього сприймання виникає в кінці XIX ст. й тримається протягом усього XX ст. її досліджували психологи А.Цензінг, Г.Фехнер, Л.Виготський, К.Валентайн, С.Беляєва-Екземплярська, А.Костюк, В.Ягункова, П.Якобсон, Н.Берхін, у літературознавстві – представники школи рецептивної естетики Р. Яусс, В.Ізер, Дж.Куллер, Е.Герш, С.Фіш та інші.

Дослідження вітчизняних авторів про особливості сприймання у дошкільників (О.Запорожець, Н.Карпінська, Н.Ветлугіна, Т.Репіна, О.Леонтєв, Б.Неменський, Н.Сакуліна, Б.Теплов, Є.Фльоріна та ін.) переконливо доводять неспроможність суджень деяких зарубіжних авторів про недоступність дитячому сприйманню художніх творів мистецтва, підкреслюють можливість виокремлення виразних засобів художньо-естетичного виховання дошкільників, навчання дітей спостереженню, сприйманню.

Мета статті – розкрити психолого-педагогічні особливості використання творів декоративно-ужиткового мистецтва у роботі з дітьми дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні проблема сприймання творів мистецтва досліджується у таких галузях, як філософія, естетика, фізіологія, кібернетика, психологія (в тому числі психологія мистецтва, лінгвопсихологія, етнопсихологія). Особливої актуальності набуває зазначена проблема у контексті сприйняття мистецьких творів. Адже від повноцінного сприймання

твору мистецтва залежить рівень його розуміння дитиною, сила та характер впливу на духовний світ дитини.

В сучасній психології і педагогіці особлива увага приділяється необхідності створення у загальноосвітній системі сприятливих умов для індивідуального розвитку і предметно-перетворювальної реалізації дітей. При цьому головним має бути не механічне засвоєння знань, умінь і навичок, а розвиток у дошкільників здатності до самостійного мислення, естетичного сприймання і створення власного творчого продукту на заняттях з художньої праці.

Відтак, індивідуальний підхід і діалогічність педагогічного спілкування стають головними принципами у процесі навчання, а це вимагає від вихователя розуміння основних законів психічного життя дитини, зокрема законів сприймання, а також опанування ним методології естетичного виховання, засобів забезпечення творчого процесу. Впровадження названих принципів у реальну педагогічну діяльність можливе лише за умови докорінного переосмислення феномена виховання естетично і культурно адекватної індивідуальності.

Гармонійний розвиток особистості в культурно-естетичному аспекті неможливий без розуміння та адекватного сприймання нею творів мистецтва відповідно до мовних та жанрово-стильових принципів культури. Одним з найбільш ефективних засобів вироблення навичок культурно й естетично адекватного світосприймання і розвитку особистості є творча діяльність.

Для адекватного сприймання творів декоративно-ужиткового мистецтва на заняттях з художньої праці потрібна просторова диференціація матеріалу, оскільки просторовий принцип організації освітнього процесу є провідним. На жаль, в сучасному трудовому вихованні у дітей не формується повноцінна здатність до диференційованого та цілісного сприймання високохудожніх зразків. Тому розвиток дошкільників засобами трудової діяльності практично стоїть на місці. Важливість дослідження психологічних особливостей сприймання дітьми творів мистецтва зумовлюється необхідністю з'ясування механізмів.

В межах програмної освіти, на жаль, не враховується саме психологічний бік виховання дошкільників на заняттях з художньої праці, що є динамічним та багатоплановим процесом формування індивідуальної психічної структури. В трудовому вихованні не береться до уваги і така фундаментальна категорія, як простір. Тим часом саме простір – як модус сприймання творів та базовий компонент просторового мислення – має враховуватися не тільки при організації сприймання творів, а й взагалі у процесі трудового виховання дітей.

Сприймання – активний процес, у ході якого дитина виконує безліч перцептивних дій для того, щоб сформувати адекватний образ предмета. Сприймання залежить не лише від подразнень, але й від самого суб'єкта, що сприймає. Адже сприймає не ізольоване око чи вухо, а конкретна особистість, і на сприймання в тій чи іншій мірі впливають її особливості, ставлення суб'єкта до предмета, який вона сприймає, її потреби, інтереси, бажання та почуття. Також сприймання залежить від минулого досвіду суб'єкта. Чим багатший досвід дитини, чим більше у неї знань, тим повніше її сприймання, тим більше вона бачить у предметі. Зміст сприймання залежить і від поставленої перед дитиною мети, і від мотивів її діяльності. Також в процесі сприймання беруть участь і емоції, які можуть змінювати зміст сприймання. Отже, сприймання – активний процес, яким можна і потрібно керувати.

І. Павлов показав, що в основі сприймання лежать умовні рефлекси, тимчасові нервові зв'язки, що утворюються в корі великих півкуль головного мозку при взаємодії на рецептори предметів чи явищ навколишнього світу. Осанні є комплексними подразниками. В ядрах коркових відділів аналізаторів здійснюється складний аналіз і синтез цих комплексних подразників [2].

Порівняно з відчуттями, сприймання більш висока форма аналітико-синтетичної діяльності мозку. Без аналізу неможливе осмислення сприймання. В основі складного процесу побудови образу сприймання є системи внутріаналізаторних та між аналізаторних зв'язків, що забезпечують найкращі умови виділення подразників і врахування взаємодії властивостей предмета як складного цілого.

Художнє сприймання творів декоративно-ужиткового мистецтва – дуже складений й одночасно цілісний процес. П.Якобсон у праці «Психологія художнього сприймання» висловлює думку про те, що окремі елементи художнього твору в складному контексті сприймання з'єднуються і виступають у вигляді певних цільностей, частин закінченого твору, що «укладаються в систему образів, в систему різносторонньо даного предмету мистецтва» [5]. Однак ці елементи впливають на формування нашого цілісного враження від твору. Цілісний процес сприймання іноді здійснюється досить швидко і проходить без усвідомлення ряду істотних ланок, виступає у свідомості дитини в формі цілісного результату – у вигляді оцінок, думок, переживань.

У процесі сприймання творів декоративно-ужиткового мистецтва (на відміну від сприймання побутових речей) ми обов'язково бачимо автора, індивідуального або ж колективного, усвідомлюємо його ставлення до зображеного. Ступінь «присутності» автора у творі може бути різною, але він

завжди є. Провідну роль у сприйманні виконує сама робота: значність її змісту, відчуттів, які вона викликає. П.Якобсон наголошує, що змістовний відгук, що збагачує духовний світ людини, може викликати тільки справжній витвір мистецтва [5].

Сприймання твору мистецтва передбачає як сприймання його змісту (що зображено), так і форми (як зображено), що породжує відповідні емоції (емоції форми і емоції змісту). На це звернув увагу Л.Виготський. У праці «Психологія мистецтва» він висуває ідею подолання матеріалу (змісту) твору художньою формою: «Тільки в даній своїй формі мистецький твір здійснює свій психологічний вплив. Інтелектуальні процеси виявляються тільки частковими і складовими, службовими і допоміжними в тому зчепленні думок і слів, яке і є мистецькою формою» [1].

У процесі сприймання твору відбувається його інтерпретація. Кожна деталь твору для дитини займає особливе, символічне значення, допомагає усвідомити зміст зображеного, тож розглядається більш уважно, диференційовано, ніж у життєвих ситуаціях. З точки зору психології, художня деталь виконує функцію стимулу (подразника), що впливає на свідомість, актуалізує попередній життєвий і мистецький досвід, викликає певний асоціативний ряд, пробуджує почуття, оцінюється, інтерпретується.

Сприймання творів декоративно-ужиткового мистецтва (як і сприймання речі, події, явища) значною мірою залежить від сприймаючої особи: її особистісних якостей, підготовленості до такого сприймання, характеру естетичного досвіду, кола інтересів, установки тощо. Установка на сприйняття опосередкована культурою. У ній міститься очікування емоцій, передбачення певного роду вражень, отримання насолоди від зустрічі з прекрасним. Спеціальні приміщення для сприйняття творів мистецтва (музеї, театри) створюють умови для виникнення такої установки. У разі відсутності очікуваних емоцій дитина відчуває невдоволення, розчарування.

Емоції, які ми отримуємо в процесі естетичного сприймання, кардинально відрізняються від емоцій, що народжуються за звичайних життєвих обставин. Такі емоції переживаються в особливому контексті свідомості. П.Якобсон зазначає, що туга, обурення, смуток, які виникають при сприйнятті витвору мистецтва, забарвлюються інакше, ніж тоді, коли вони виникають в контексті реальних людських відносин [5]. Але естетичні почуття можуть з'явитися лише за таких умов, коли дитина віддається враженню від споглядання витворів мистецтва, готова співпереживати з тим, що там зображено.

Конкретний процес сприймання витвору мистецтва у всіх дітей має індивідуальний характер, відрізняється як за рівнем емоційної сприйнятливості, так і характером змісту уявлень, що виникають у процесі сприйняття одного й того ж твору мистецтва. Це залежить від багатьох факторів: емоційного досвіду дитини, інтересів, естетичного смаку, властивого дитині типу сприйняття, рівню емоційного розвитку, фізичного й психологічного стану в момент сприйняття, умов, за яких протікає цей процес, установки на сприймання, здатності дитини до повноцінного сприймання творів декоративно-ужиткового мистецтва.

Розмірковуючи над можливостями розвитку художнього сприймання, П.Якобсон зазначає, що для зростання сприймання важливо виникнення уміння подумати про нього, оцінити його і відповідним чином віднестися до тих або інших епізодів, частин, елементів твору, але не менш важливо не втратити при цьому здатності безпосередньо віддатися враженню від твору, здібності віднестися до нього цілісно [5].

Основою становлення світогляду дитини, формування її особистості є здатність бачити та розуміти інформацію, зокрема інформацію естетичного плану, яка є змістом культурного середовища. Передумовою розвитку цієї здібності, здатності до естетичного сприймання виступає інтерес та підвищена емоційна чутливість дітей, тобто естетична сприйнятливості дошкільника. Пропустивши сенситивний у цьому відношенні період дитинства, складно компенсувати втрату цих новоутворень у більш пізньому віці.

Велику роль у пробудженні естетичної чутливості дітей, розвитку їхніх кращих людських почуттів, формуванні морального обличчя дитини відіграє

краса та мистецтво. Безумовно, велике значення мистецтва і в розумовому розвитку дитини, звертаючись до образного мислення, мистецтво показує дитині світ у всьому його різноманітті, збагачує новими уявленнями, вчить пов'язувати факти, робити нескладні умовиводи, розвиває пам'ять, уяву, фантазію. Мистецтво є також засобом спілкування і взаєморозуміння, воно зближує і об'єднує дітей у спільних переживаннях та діях. Тобто мистецтво є

потужним прийомом становлення предметно-перетворювальної особистості дитини.

Дослідження процесу художньо-естетичного виховання у дошкільних закладах дозволяють вважати, що розвиток естетичного сприймання в принципі можливий у багатьох дітей і воно дійсно веде за собою зростання творчих досягнень дітей, розвиток їх особистих якостей [3]. Художньо-естетичне виховання, що передбачає цілеспрямований систематичний розвиток здатності дитини

бачити красу навколишнього світу, вирішує ряд важливих завдань формування естетичного ставлення, навичок творчого сприймання, естетичних почуттів, їх художньо-творчих здібностей, основ їх естетичного смаку, та передбачає взаємозалежність, взаємозумовленість таких компонентів:

- розширення художньо-теоретичних знань у галузі декоративно-ужиткового мистецтва;
- розвиток здатності адекватного сприймання дійсності, художніх образів;
- організацію художньо-предметно-перетворювальної діяльності, побудованої на засадах її наскрізного характеру і поступового підвищення рівня її самостійності [4].

Перші два аспекти художньо-естетичного виховання тісно взаємодіють між собою і є визначальними у подальшій художній діяльності дітей. Безсумнівно розширення знань дітей у сфері мистецтва, розвиток художньо-естетичного сприймання є потужним засобом становлення світогляду дитини за допомогою наповнення образів дійсності певним значенням та сенсом.

В умовах систематичної роботи по ознайомленню з творами декоративно-ужиткового мистецтва старші дошкільнята поступово починають виділяти моральну, пізнавальну та естетичну цінність їх змісту. Розуміння соціальної значущості сенсу художнього твору розвивається від неусвідомленого, розчленованого сприймання, заснованого на виділенні окремих деталей без їх взаємозв'язку із засобами виразності, до адекватного осмислення змісту, вмотивованого логічними зв'язками та засобами виразності.

Загалом Б.Теплов, характеризуючи особливості сприймання творів мистецтва, пише, що якщо наукове спостереження іноді називають мислячим сприйманням, то сприймання мистецтва – емоційним. Зрозуміти твір, на його думку, – значить насамперед відчувати його, емоційно пережити його і вже на цій підставі поміркувати над ним.

Важливим показником емоційного сприйняття твору та інтересу, а також важливим чинником процесу соціалізації особистості дошкільника, формування первинних основ його соціальної активності є особистісне ставлення до зображуваних у творі явищ. При цьому виділяють три рівня естетичного сприймання дітьми творів декоративно-ужиткового мистецтва. На першому, нижчому, рівні дитина радіє зображенню знайомих предметів, які вона впізнала у витворі. Мотив оцінки носить предметний, а в ряді випадків – практичний, житейський характер. На другому рівні дитина починає не тільки бачити у творі, а й усвідомлювати елементарні естетичні якості, які роблять зображене привабливим для неї. Мотив оцінки при цьому є елементарно-естетичним. Як гарне у витворі вона оцінює колір, кольорні поєднання, форму, окремі композиційні прийоми. На третьому, високому, рівні естетичного сприймання діти здатні сприймати не тільки зовнішні ознаки зображуваного явища, а й внутрішню характеристику художнього образу твору.

Народжуючись з почуттям подиву, який змушує дошкільнят цікавитися тим, що їх оточує, вони поступово навчаються ототожнювати приємні переживання та експерименти з красою, мистецтвом. При цьому дорослий повинен створити умови, в яких діти могли б отримувати багаті й різноманітні переживання, користувалися своїми перцептивними здібностями. Навички зорового сприймання поліпшуються, у міру того як діти задіюють свої відчуття для вивчення орнаменту, кольорів, фактур і форм, що існують у мистецтві, природі та створюваних самими дітьми в процесі творчості.

В організації педагогічної роботи у галузі художнього сприймання необхідно враховувати особливості дитячого сприймання, а саме: його дифузність, не диференційованість; ототожнення себе з героями твору, предметами; емоційність, здатність до співпереживання, співчутливості, що важливо для розвитку ціннісно-емоційного ставлення до мистецтва; сюжетне сприймання, коли не відбувається руху від явища до сутності, за зовнішньою стороною (формою) дитина не завжди бачить підтекст, натяк, символ [4].

Процес відображення, становлення в свідомості дитини художнього образу, створеного майстром, відбувається в єдності всіх його складових: форми, змісту, особистості творця. Від ступеня розвитку здатності все це зрозуміти та осмислити залежить адекватність сприймання. Розвиваючи у дітей адекватність художнього сприймання важливо орієнтуватися на його структуру, яка включає художньо-естетичний досвід (наявність синестезійності, вміння «бачити» і «чути»), здатність до співпереживання, емоційну чутливість, а також наявність художньо-естетичних знань (про специфіку, структуру мистецтва).

Загалом динаміка розвитку художнього сприймання у дітей визначається:

- наявністю певного обсягу художньо-естетичних знань;
- розвиненістю сприймання як розуміння єдності форми, змісту та світоглядного змісту;
- розвиненою уявою, образним баченням світу;
- активністю прояву асоціативності та емоційної пам'яті;
- умінням відтворювати художні образи адекватні авторському;
- умінням перевести почуття в думку, слово.

Все це забезпечує розвиток чутливості, здатності висловлювати своє ставлення до твору, його емоційне, художнє, творче сприймання. Найбільш зрозуміле і близьке сприйманню дитини декоративно-ужиткове мистецтво, яке наближене за своєю природою до творчості дитини (простота, завершеність форми, узагальненість образу, умовність, уникнення деталізації, цілісність, закінченість образу).

У цілому до творів декоративно-ужиткового мистецтва, що пропонується для сприймання дітям висувається ряд вимог:

1)твори мистецтва мають бути високої художньої якості та мати ідейно-виховну цінність;
2)мистецтво для дітей має бути доступне їх сприйманню. Занадто складні твори мистецтва викликають напруження дитячої свідомості, призводить до неправильного розуміння образу й стомлення;

3)тільки реалістичне мистецтво з його ідейним, правдивим зображенням життя корисне дітям;
4)твори народного мистецтва для дітей мають бути багатими і різноманітними за емоційним, смисловим змістом, а також за своїми виразними прийомами;

5)твори народного мистецтва, демонстровані дітям, повинні бути позитивними, життєрадісними. У них не повинно бути місця песимізму, містиці, сентиментальності, а також грубості та жорстокості;

6)мистецтво для дітей має вирізнятися простотою, ясністю, яскравістю образотворчих засобів. Воно має бути правдивим, позбавленим фальші, яка псує смак і характер дитини.

7)твори народного мистецтва для дітей мають бути носієм високих моральних якостей, але цей моральний зміст не повинен перетворюватися на моралізування, яке руйнує образ у дитячому сприйманні, знижує його моральний вплив на дитину.

8)підбираючи художній матеріал, дорослому слід розраховувати, який інтерес він може викликати у дитини. Інтересом в основному визначається і емоційне ставлення дитини, її пізнавальна цінність пропонованого їй художнього твору [8].

При знайомстві з творами декоративно-ужиткового мистецтва варто враховувати вікові особливості сприймання, те, що приваблює дитину в цьому віці, а саме:

- теплі, яскраві кольори;
- різноманітні форми і кольори;
- химерна тривимірність зображення;
- точне відтворення матеріалу (тканини, хутра, паперу), коли хочеться не тільки побачити, а й помацати;
- твори, які передають зображення люди, тварини, або легко впізнаванні предмети пейзажу – (будинок, дерево, поле, сад тощо);
- відкрита передача емоцій у художніх творах будь-яких епох (сміх, плач, гнів, подив);
- прості композиції: одна центральна фігура і мінімум другорядних елементів);
- дрібні деталі (малюки помічають їх у першу чергу).

Висновки. Отже, сприймання творів декоративно-ужиткового мистецтва має свої особливості, пов'язані з умовним характером мистецтва та установкою на отримання позитивних емоцій від спілкування з твором мистецтва. Воно напряму залежить від культури дитини, її естетичного досвіду, особистісних якостей і установок; умов сприймання і якостей самого художнього твору. Тому постає потреба у вивченні сучасного стану використання декоративно-ужиткового мистецтва в освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Література

1. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Просвещение, 1987. – 456 с.
2. Павлов И. П. Избранные труды по физиологии высшей нервной деятельности / И. П. Павлов. – М., 1950. – Т. 2. – 1950. – 437 с.
3. Старовойт Л.В. Художньо-естетичне виховання дошкільників засобами ліплення // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : Зб. наук. праць. – Випуск 43. / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін.– Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. –С. 131-135
4. Старовойт Л.В. Художньо-творчий розвиток молодших школярів у процесі трудового навчання / Л.В.Старовойт // Scientific Journal «ScienceRise» Pedagogical Education. – Kharkiv, 2016. - №3/5(20). – P. 58-63
5. Якобсон П. М. Психология художественного восприятия / П. М. Якобсон. – М. : Просвещение, 1964. – 85 с.